

MINISTERSTWO
KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO
PODSEKRETARZ STANU
dr hab. prof. IH PAN Magdalena Gawin

Warszawa, 23 lipca 2020 r.

DOZ-KiNK.070.6.2019.WJ

Wojewódzcy konserwatorzy zabytków

Szanowni Państwo,

eksponowanie dziedzictwa archeologicznego, jego promocja i upowszechnianie, rodzą szczególne wyzwania związane z realizacją tych zadań w sposób właściwy, bez szkody dla jego zabytkowych wartości i zgodny z przyjętymi zasadami ochrony. Dziedzictwo archeologiczne jest zasobem nadzwyczaj wrażliwym, narażonym na niszczące działania zarówno ze strony natury, jak i człowieka. Dlatego też wszelkie działania podejmowane w ramach tego zasobu powinny być przeanalizowane pod kątem zachowania świadectw przeszłości w jak najlepszym stanie. W związku z powyższym, na podstawie art. 90 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 282; u.o.z.o.z.) przedstawiam wytyczne, określając sposób postępowania w przypadku **inwestycji o charakterze rekonstrukcji, rewitalizacji, skansenu na stanowiskach archeologicznych.**

Dla ochrony dziedzictwa archeologicznego bardzo istotne jest jego istnienie w świadomości społecznej. Sprzyja temu m.in. rozwijająca się intensywnie turystyka kulturowa, w tym również archeoturystyka, będąca szansą na przybliżenie społeczeństwu zarówno specyfiki tego zasobu, jak również metod archeologicznych i procesu naukowego, które pozwalają na rekonstruowanie dalekiej przeszłości i przedstawianie jej w sposób zrozumiały dla współczesnego odbiorcy.

Mimo jasno określonych zasad ochrony dziedzictwa archeologicznego, wiele stanowisk archeologicznych ulega bezpowrotnemu zniszczeniu w imię niewłaściwie pojętej popularyzacji przeszłości realizowanej poprzez budowę „rekonstrukcji” budynków, fortyfikacji i innych obiektów, tworzenie tzw. skansenów archeologicznych na terenie samego zabytku. Na takie działania szczególnie narażone są stanowiska archeologiczne o własnej formie terenowej, takie jak np. grodziska czy kurhany, lub inne stanowiska archeologiczne, których wartość naukowa, historyczna i artystyczna oraz znaczenie społeczne zostały

Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa, tel.: 22 42 10 499, fax: 22 826 07 26, e-mail: podsekretarz.gawin@mkidn.gov.pl

potwierdzone poprzez wpis do rejestru zabytków. Wzrastająca liczba inwestycji, realizowanych pod hasłem popularyzacji historii, przywrócenia świetności, rewitalizacji czy rekonstrukcji zabytku archeologicznego, budzi niepokój o stan zachowania tych zabytków i obliuguje do przypomnienia zasad i określenia wytycznych do właściwej i skutecznej ochrony dziedzictwa archeologicznego.

Należy podkreślić, że zgodnie z definicją zabytku archeologicznego, zawartą w art. 3 pkt. 4 u.o.z.o.z., w przypadku nieruchomego zabytku archeologicznego (stanowiska archeologicznego) ochronie podlegają nawarstwienia kulturowe, układ stratygraficzny oraz wszelkie zabytki ruchome znajdujące się w tych nawarstwieniach, również w przypadku, gdy części naziemne zabytku zostały zniszczone lub nie są widoczne. Zabytki archeologiczne stanowią zasób nieodnawialny i każda fizyczna ingerencja (również badania wykopaliskowe) w nawarstwienia powoduje ich zniszczenie. Wobec powyższego:

- 1. Zaleca się unikanie lokalizowania i prowadzenia inwestycji o charakterze rekonstrukcji, rewitalizacji itp., na stanowiskach archeologicznych, a w szczególności na stanowiskach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków. Naruszenie i zniszczenie substancji zabytkowej – również w wyniku wyprzedzających inwestycje badań archeologicznych – wiąże się bowiem z utratą wartości naukowej, historycznej lub artystycznej zabytku, stanowiących przedmiot ochrony.**
- 2. W przypadku stanowisk archeologicznych o czytelnej formie terenowej, ważna jest dbałość o utrzymanie historycznego krajobrazu kulturowego, będącego wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i antropogenicznych na przestrzeni wieków. Wszelkie zmiany i wprowadzanie nowych elementów powodują nieodwracalne przekształcenia i utratę wartości historycznych tego krajobrazu. W związku z tym nie należy dopuszczać do lokalizowania budynków lub innych elementów budowlanych, które mogłyby zniszczyć zabytek archeologiczny lub zaburzyć historyczny krajobraz.**

Powyższe wytyczne znajdują uzasadnienie w aktach prawnych oraz w dokumentach doktrynalnych. Optymalną formą ochrony dziedzictwa archeologicznego, zgodną z zasadą zrównoważonego rozwoju, jest zachowanie nieruchomych zabytków archeologicznych *in situ*, czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, w stanie możliwie nienaruszonym. Zapisy ratyfikowanej przez Polskę w 1995 roku Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego¹, zobowiązują strony do ochrony dziedzictwa archeologicznego poprzez m.in. „(...) utworzenie archeologicznych rezerwatów, nawet gdy nie ma tam widocznych

¹ Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego, La Valetta 1992.

Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

pozostałości na powierzchni lub pod wodą, dla zachowania materialnego dowodu do analizy przez następne pokolenia (...), a także (...) konserwację i zachowanie dziedzictwa archeologicznego, jeżeli jest to możliwe na miejscu”.

Kierunek, zarówno pod względem naukowym, jak i pod kątem zarządzania dziedzictwem archeologicznym, wyznaczają zapisy Międzynarodowej Karty Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (tzw. Karta Lozańska, 1990)², która stwierdza, że „dziedzictwo archeologiczne stanowi podstawowe świadectwo działalności człowieka w przeszłości. Jego ochrona i właściwe zarządzanie nim jest przeto niezbędne, aby umożliwić archeologom i innym naukowcom jego badanie i interpretację w imieniu i dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń”. W zapisach Karty podkreślono również, że „dziedzictwo archeologiczne jest delikatnym i nieodnawialnym bogactwem kulturowym. Użytkowanie każdego terenu musi przeto być kontrolowane i rozwijane tak, aby zminimalizować zniszczenie dziedzictwa archeologicznego. Polityka ochrony dziedzictwa archeologicznego powinna stanowić integralny składnik polityki dotyczącej zagospodarowania przestrzennego, rozwoju i planowania, jak również polityki kulturalnej, ochrony środowiska oraz polityki edukacyjnej”. Kluczowe dla ochrony zabytków archeologicznych stwierdzenie zawarto w art. 6: „ogólnym celem zarządzania dziedzictwem archeologicznym powinna być ochrona zabytków i stanowisk *in situ*”.

Rekonstrukcje, skanseny lub tzw. rewitalizacja, planowane na stanowiskach archeologicznych, stanowią zagrożenie dla substancji zabytkowej i krajobrazu kulturowego. Przeprowadzenie wyprzedzających badań wykopaliskowych jedynie częściowo dokumentuje pierwotny układ nawarstwień i znajdujących się w nich obiektów archeologicznych będących świadectwem działalności człowieka, jednak nie umniejsza stopnia zniszczeń w obrębie nawarstwień kulturowych. Również badania wykopaliskowe prowadzą do dezintegracji nieruchomego zabytku archeologicznego, dlatego są one uzasadnione jedynie w wyjątkowych przypadkach, wymienionych w art. 5 Karty Lozańkiej: „Wykopaliska należy prowadzić na stanowiskach i przy zabytkach zagrożonych inwestycjami, zmianą zagospodarowania terenu, rabunkiem lub zniszczeniem z przyczyn naturalnych. W wyjątkowych przypadkach można prowadzić wykopaliska stanowisk niezagrażonych, aby rozwiązać problemy badawcze lub aby wyjaśnić je w sposób bardziej skuteczny dla celów prezentacji szerokiej publiczności”. Regułą nadrzędną w ochronie dziedzictwa archeologicznego jest zasada, że „pozyskiwanie informacji o dziedzictwie archeologicznym nie powinno niszczyć świadectwa archeologicznego bardziej, niż jest to konieczne dla celów ochrony lub poznania naukowego”.

W przypadku inwestycji o charakterze rekonstrukcji, skansenu lub rewitalizacji na stanowisku archeologicznym zagrożenie dla wartości zabytku jest zagrożeniem sztucznie spowodowanym. Badania wykopaliskowe poprzedzające taką inwestycję nie mają bowiem

² Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS, Karta Lozańska, 1990.

Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

charakteru ratowniczego, nie są również prowadzone w celu rozwiązania konkretnego problemu badawczego, lecz służą uwolnieniu terenu z nawarstwień kulturowych na potrzeby zaplanowanej inwestycji.

Istotnym problemem jest fakt, że tego rodzaju „rekonstrukcje” na ogół nie spełniają wymogów stawianych rzetelnej, naukowej rekonstrukcji. Wiele zamieszania wprowadza niewłaściwe stosowanie tego terminu. Rekonstruowanie na podstawie źródeł archeologicznych zabudowy z okresów, dla których nie ma źródeł ikonograficznych, może odbywać się jedynie na poziomie przyziemia. Elementy wznoszone ponad poziom reliktyw odsloniętych podczas badań, stanowią jedynie hipotezę opartą na domysłach, przypuszczeniach lub analogiach do znanych ze źródeł pisanych i etnograficznych rozwiązań.

Skanseny archeologiczne oraz rekonstrukcje spełniają niezwykle ważną rolę edukacyjną – przybliżają przeszłość poprzez możliwość obcowania z „żywą historią”, propagują wiedzę o archeologii jako nauce oraz prezentują specyfikę dziedzictwa archeologicznego. Ta rola zostanie spełniona, jeżeli wszelkie działania zostaną oparte na rzetelnych podstawach naukowych i wykonane zgodnie z zasadami archeologii doświadczalnej. W przypadku rekonstrukcji bardzo istotna jest dbałość o zachowanie wierności oryginałowi oraz stosowanie dawnych technik i materiałów budowlanych, a także właściwa prezentacja procesu naukowego, dzięki któremu informacje pozyskane i zadokumentowane podczas badań wykopaliskowych uzyskują wymierny efekt w postaci wiedzy o kulturze materialnej i duchowej ludzi żyjących w przeszłości.

Należy podkreślić, że skuteczny i rzetelny przekaz przy pomocy rekonstrukcji obiektów archeologicznych **nie zależy** od ich lokalizacji na stanowisku. Zgodnie z art. 7 Karty Lozańskiej, „rekonstrukcje spełniają dwie ważne funkcje: badań eksperymentalnych oraz objaśniania. Należy je jednak wykonywać ze szczególną ostrożnością tak, aby uniknąć naruszania jakichkolwiek zachowanych świadectw archeologicznych. Dla zachowania autentyczności należy uwzględniać dane pochodzące ze wszystkich źródeł. Tam, gdzie jest to możliwe i właściwe, rekonstrukcje nie powinny być wznoszone bezpośrednio na pozostałościach archeologicznych; powinna być też zapewniona możliwość ich identyfikacji jako rekonstrukcji (...). Prezentację i informację należy pojmować jako popularną interpretację obecnego stanu wiedzy i dlatego też musi być ona często aktualizowana. Winna ona odzwierciedlać wielostronność podejść do rozumienia przeszłości”. Wynika z tego, że rekonstrukcja powinna, wraz z rozwojem wiedzy i nowymi faktami naukowymi, ulegać aktualizacji. W dotychczasowych realizacjach subiektywne wizje architektów rzadko uwzględniają aktualny stan badań, nie przewidując możliwości zmiany związanej z rozwojem metod badawczych.

Co więcej, rekonstrukcje powinny być zlokalizowane w pewnym oddaleniu od stanowiska archeologicznego, tak aby nie zaburzać historycznego krajobrazu.

W szczególności należy promować wszelkiego rodzaju przekazy objaśniające dziedzictwo archeologiczne, umożliwiające odróżnienie tych elementów, które mają walor popartego wywodem naukowym faktu, od elementów stanowiących jedynie hipotezą badawczą, opartą na różnych przesłankach, o różnym stopniu prawdopodobieństwa. Wskazane jest stosowanie rozwiązań pozwalających na bezproblemową aktualizację informacji, wynikającą ze zmieniającego się stanu wiedzy, i nie wymagających ingerencji w substancję zabytkową. Jak podkreślono w pkt. 4 Karty Krakowskiej³, „w ochronie i publicznej prezentacji stanowisk archeologicznych powinno być promowane wykorzystanie współczesnych technik informatycznych, takich jak: bazy danych, systemy multimedialnych prezentacji i wirtualnych rekonstrukcji”.

Należy zwrócić szczególną uwagę na zagadnienie zachowania historycznego krajobrazu kulturowego, którego ważnym, charakterystycznym elementem jest nieruchomy zabytek archeologiczny (stanowisko archeologiczne), zwłaszcza zabytek o własnej formie terenowej. Ujęte w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej⁴ podstawowe zasady ochrony oraz gospodarowania krajobrazem rozumiane jako „działania na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu tak, aby ukierunkować i harmonizować zmiany, które wynikają z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych”, pozwalają chronić krajobraz kulturowy z poszanowaniem zasady zrównoważonego rozwoju.

Sposób ochrony i zagospodarowania stanowisk archeologicznych, w szczególności tych o wartościach potwierdzonych wpisem do rejestru zabytków, nie może być determinowany jedynie względami komercyjnymi. Podstawowym kryterium powinna być ochrona i zachowanie oryginalnych nawarstwień, formy terenowej i krajobrazu kulturowego.

Z poważaniem,

Magdalena Gawin

Otrzymują:

1. Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków
2. Kujawsko – Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków
3. Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków
4. Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków
5. Łódzki Wojewódzki Konserwator Zabytków

³ Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska „Kraków 2000”, Karta Krakowska, 2000 r.

⁴ Europejska konwencja krajobrazowa, Florencja, 2000

Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

6. Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków
7. Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków
8. Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków
9. Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków
10. Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków
11. Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków
12. Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków
13. Świętokrzyski Wojewódzki Konserwator Zabytków
14. Warmińsko – Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków
15. Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków
16. Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków
17. a/a

Do wiadomości:

1. Narodowy Instytut Dziedzictwa